

دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی
پایان نامه دوره دکتری

موضوع :

**بررسی آداب و رسوم ایرانی
و سرچشمه های آن در شاهنامه فردوسی**

استاد راهنما :

جناب آقای دکتر ابوالقاسم قوام

استادان مشاور :

جناب آقای دکتر محمد تقی ایمان پور

جناب آقای دکتر نقیب نقوی

نگارش :

عباس کرمانی

شهریور ۱۳۸۷

فهرست تفصیلی مطالب

الف	مقدمه	
	۱۰۰۰ پادشاهی	
۲		۱۱۰۰ تاج گذاری
۶		۱۲۰۰ سازمان دربار
۱۱		۱۳۰۰ بار و آیین آن
۱۳		۱۳۱۰ بار و هخامنشیان
۱۳		۱۳۲۰ خشایار شا
۱۳		۱۳۳۰ طاق کسری
۱۴		۱۳۴۰ جایگاه سفیر
۱۴		۱۳۵۰ پرده برداشتن
۱۵		۱۳۶۰ بارخواهی
۱۵		۱۳۷۰ آداب باریافتن نزد پادشاه
۱۵		۱۳۸۰ آیین باریافتن طبقه متوسط
۱۶		۱۳۹۰ نخندیدن به سخنان شاه
۱۶		۱۳۱۰۰ آداب مؤانست
۱۶		۱۳۱۱۰ آداب تکریم ندیمان
۱۶		۱۳۱۲۰ آداب نزدیک شدن به شاه
۱۷		۱۳۱۳۰ بار دادن فرستاده
۱۷		۱۳۱۴۰ آداب بار
۲۰		۱۳۱۵۰ بار دادن و داوری
۲۰		۱۳۱۶۰ بار عام
۲۲		۱۳۱۷۰ پنهان بودن شاه
۲۲		۱۳۱۸۰ اظهار فروتنی در برابر شاه
۲۲		۱۳۱۹۰ پیاده شدن از اسب
۲۲		۱۳۲۰۰ دست بر سینه ایستادن
۲۳		۱۳۲۱۰ روی بر مهر انگشتر مالیدن و تخت بوسیدن
۲۳		۱۳۲۲۰ غلتیدن در خاک برای پوزش خواهی

۲۴	نماز بردن	۱۳۲۳۰
۲۴	زمین بوسیدن	۱۳۲۴۰
۲۵	برپای ایستادن	۱۳۲۵۰
۲۵	سر بر زمین نهادن	۱۳۲۶۰
۲۵	سر فرو بردن	۱۳۲۷۰
۲۶	روی بر خاک مالیدن و همچنان بر خاک نگاه داشتن	۱۳۲۸۰
۲۸	۲۰۰۰ رزم	
۲۸	آمادگی سپاه	۲۱۰۰
۳۱	آرایش سپاه	۲۲۰۰
۳۲	طلایه	۲۲۱۰
۳۳	ساقه	۲۲۲۰
۳۴	فیلان جنگی	۲۲۳۰
۳۵	بنه	۲۲۴۰
۳۶	سپهدار	۲۲۵۰
۳۸	نبرد تن به تن	۲۳۰۰
۳۹	رجز خوانی	۲۳۱۰
۴۱	نام	۲۳۲۰
۴۴	درفش	۲۴۰۰
	۳۰۰۰ جشن ها	
۵۳	جشن های ایرانیان	۳۱۰۰
۵۶	نوروز	۳۲۰۰
۶۰	مهرگان	۳۳۰۰
۶۳	سده	۳۴۰۰
	۴۰۰۰ سوگواری و خاک سپاری	
۶۷	سوگواری	۴۱۰۰
۶۸	میان بستن	۴۱۱۰
۶۸	میان گشودن	۴۱۲۰

۶۹	خاک بر سر کردن	۴۱۳۰
۶۹	جامه سیاه یا تیره پوشیدن	۴۱۴۰
۷۰	جامه دریدن	۴۱۵۰
۷۰	کلاه از سر بر گرفتن	۴۱۶۰
۷۱	موی باز کردن	۴۱۷۰
۷۱	موزه از پای درآوردن	۴۱۸۰
۷۱	نگونسار کردن زین	۴۱۹۰
۷۱	روی سیاه کردن	۴۱۱۰۰
۷۱	روی اسبان و پیلان سیاه کرد	۴۱۱۱۰
۷۲	درفش دریدن و کوس نگونسار کردن	۴۱۱۲۰
۷۲	بریدن یال و دم اسب	۴۱۱۳۰
۷۳	از اسب فرود آمدن	۴۱۱۴۰
۷۴	مقدمات خاک سپاری	۴۲۰۰
۷۴	شستن	۴۲۱۰
۷۵	دوختن جراحات و به هم پیوستن اعضا	۴۲۲۰
۷۶	در حریر و دیبا و پرنیان پوشاندن	۴۲۳۰
۷۷	بر تخت نهادن	۴۲۴۰
۷۹	خاک سپاری	۴۳۰۰
۸۲	جای دخمه	۴۳۱۰
۸۳	بنای دخمه	۴۳۲۰
۸۳	دخمه از سم ستوران کردن	۴۳۳۰
۸۴	در دخمه نهادن دارایی ها	۴۳۴۰
	نامه نگاری	۵۰۰۰
۹۱	شیوه های نامه نگاری	۵۱۰۰
۹۴	دبیری	۵۲۰۰
۹۵	جایگاه دبیر	۵۲۱۰
۹۶	بلاغت دبیر	۵۲۲۰
۹۶	بیان شفاهی نامه به دبیر	۵۲۳۰

۹۷	کاغذ و قلم دبیر	۵۲۴۰
۹۷	نامه از حریر	۵۲۵۰
۹۷	نامه خسروی	۵۲۶۰
۹۹	مهر و نگین و منشور	۵۳۰۰
۱۰۳	پیک و نامه	۵۴۰۰
۱۰۳	ویژگی های پیک	۵۴۱۰
۱۰۵	چشم و روی بر نامه نهادن	۵۴۲۰
۱۰۵	گوهر افشاندن بر نامه	۵۴۳۰
	شکار ۶۰۰۰	
۱۰۷	آداب شکار	۶۱۰۰
۱۱۰	حیوانات و پرندگان شکاری	۶۲۰۰
۱۱۱	واشه باشه	۶۲۱۰
۱۱۱	چرخ	۶۲۲۰
۱۱۱	طغری	۶۲۳۰
۱۱۱	یوز	۶۲۴۰
۱۱۲	شیر و پلنگ	۶۲۵۰
۱۱۲	سیاه گوش	۶۲۶۰
۱۱۲	سگ شکاری	۶۲۷۰
۱۱۳	موسیقی شکار	۶۲۸۰
۱۱۴	شاه در شکارگاه	۶۲۹۰
	تفال ، خوابگزاری و ستاره شماری ۷۰۰۰	
۱۱۶	تفال	۷۱۰۰
۱۱۷	مهمان را سرزده و بدون مقدمات به خانه بردن	۷۱۱۰
۱۱۷	هم زمان شدن به دنیا آمدن کودک و زایمان اسب	۷۱۲۰
۱۱۸	به فال نیک گرفتن آغاز روز با دیدن چهره زیبا	۷۱۳۰
۱۱۸	انجام اعمال مهم در روزهای خجسته	۷۱۴۰
۱۱۹	درفش یا علامت دیدن	۷۱۵۰
۱۱۹	به فال بدگرفتن بازگرداندن لشکر از راه	۷۱۶۰

۱۲۰	۷۱۷۰	نحس بودن چهارشنبه سوری
۱۲۰	۷۱۸۰	به فال بد گرفتن خوابیدن شتر در راه
۱۲۱	۷۱۹۰	توقف اسب
۱۲۱	۷۱۱۰۰	گفتار شوم رقم زننده ی سرنوشت تلخ
۱۲۲	۷۱۱۱۰	شوم بودن کودک عجیب الخلقه
۱۲۲	۷۱۱۲۰	فال بد از فرو افتادن به زرین
۱۲۳	۷۱۱۳۰	پرنده سیاهی که گوهرهای شاه را می خورد
۱۲۴	۷۱۱۴۰	شکار
۱۲۴	۷۱۱۵۰	رعد و برق
۱۲۴	۷۱۱۶۰	پرندهگان
۱۲۵	۷۲۰۰	خوابگزاری
۱۲۷	۷۲۱۰	خواب تحذیری
۱۲۸	۷۲۲۰	ترساندن از نوزاد
۱۲۹	۷۲۳۰	خواب بشارتی
۱۳۱	۷۲۴۰	خواب آگاهی دهنده
۱۳۳	۷۳۰۰	اختر شماری و پیشگویی
۱۳۶	۷۳۱۰	ستاره شماری
۱۳۶	۷۳۲۰	زیچ
۱۳۷	۷۳۳۰	اسطرلاب
۱۳۸	۷۳۴۰	روز سعد و نحس
۱۳۹	۷۳۵۰	اختر شماری در پیش بینی سرانجام امور
۱۴۳	۷۳۶۰	اختر شناسی و پیش بینی آینده افراد
۱۴۵	۷۳۷۰	ستاره شماری و مرگ
۱۴۷	۷۳۸۰	اختر شماری و جنگ و سیاست
۱۵۰	۷۳۹۰	سرزنش ستاره شمار
۱۵۱	۷۳۱۰۰	پیش بینی و پیش گویی
۱۵۴	۷۳۱۱۰	پیشگویان
۱۵۵	۸۰۰۰	کودکان و نوجوانان

۱۵۶	تولد و تربیت	۸۰۱۰
۱۵۶	جشن تولد کودک	۸۰۲۰
۱۵۷	رساندن خبر تولد	۸۰۳۰
۱۵۸	برگزیدن دایه	۸۰۴۰
۱۵۹	نام گذاری	۸۰۵۰
۱۶۰	آموزش های دینی	۸۰۶۰
۱۶۱	تیر و کمان و شکار	۸۰۷۰
۱۶۲	گوی و چوگان	۸۰۸۰
۱۶۳	کودکان رها شده	۸۰۹۰
	آداب دینی	۹۰۰۰
۱۶۵	نیایش	۹۱۰۰
۱۶۵	پیروزی خواهی	۹۱۱۰
۱۶۵	سپاس گفتن	۹۱۲۰
۱۶۵	یافتن عزیز گم شده	۹۱۳۰
۱۶۶	غلبه بر اهریمنان	۹۱۴۰
۱۶۶	توبه	۹۱۵۰
۱۶۶	باران خواهی	۹۱۶۰
۱۶۷	داد و دهش پس از پیروزی	۹۱۷۰
۱۶۸	آتش و آتشکده	۹۲۰۰
۱۶۹	آتشکده های معروف	۹۲۱۰
۱۶۹	آذر برزین مهر	۹۲۲۰
۱۷۰	آذر فرنیغ	۹۲۳۰
۱۷۰	آتشکده و بنیادهای اجتماعی	۹۲۴۰
۱۷۱	زند و اوستا	۹۳۰۰
۱۷۲	ترویج آیین زرتشت و زند و اوستا خوانی	۹۳۱۰
۱۷۲	بزرگداشت زند و اوستا	۹۳۲۰
۱۷۳	زند و اوستا خوانی در آیین زرتشت	۹۳۳۰
۱۷۴	کستی بستن	۹۴۰۰

۱۷۵	زناز	۹۴۱۰
۱۷۵	کستی بستن در آیین زرتشت و در گستره اساطیر	۹۴۲۰
۱۷۷	باژ، باج یاواج	۹۵۰۰
۱۷۸	باژگفتن در شاهنامه	۹۵۱۰
۱۷۹	برسم	۹۶۰۰
۱۸۲	تطهیر معنوی با آب	۹۷۰۰
۱۸۴	داوری ایزدی	۹۸۰۰
۱۸۷	نتیجه گیری	
۱۹۰	کتابنامه	

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

مدیریت تمصیلات تکمیلی

فرم چکیده پایان‌نامه به زبان فارسی

نام خانوادگی دانشجو: کرمانی	نام: عباس
استاد(ان)راهنما: دکتر ابوالقاسم قوام	استاد(ان) مشاور: دکتر محمد تقی ایمان پور
دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی رشته‌ی:	دکتر نقیب نقوی
تاریخ دفاع:	مقطع: دکتر
زبان و ادبیات فارسی	گرایش: تعداد صفحات: ۲۳۶
عنوان پایان‌نامه: بررسی آداب و رسوم ایرانی و سرچشمه های آن در شاهنامه فردوسی	
کلید واژه‌ها: آداب و رسوم، ایرانی، شاهنامه فردوسی	

چکیده: (حداکثر ده سطر تایپی)

اشاره ای کلی و مختصر به حدود نسبی مفهوم آداب و رسوم، استخراج و دسته بندی بیت هایی از شاهنامه ی فردوسی که در چهارچوب این حدود نسبی قرار می گرفتند و نهایتا تلاش برای یافتن ریشه ی این سنن در متون کهن و تحقیقات جدید، موضوع اصلی رساله حاضر بوده است. «پادشاهی»، «رزم»، «جشن ها»، «سوگواری و خاکسپاری»، «نامه نگاری»، «شکار»، «تفال»، «خوابگزاری»، «ستاره شماری»، «کودکان و نوجوانان»، «آداب دینی»، بخش های نه گانه ی این رساله است. این بخشها که اهم آداب زندگی درباری و برخی از مناسک و رسوم قومی و اجتماعی را نیز در بر می گیرد و خود به ۳۱ فصل و چندین بند تقسیم می شود، حاصل تدوین موضوعی صدها بیت شاهنامه است. سعی نگارنده در یافتن سرچشمه های این آداب - گرچه همواره قرین توفیق نبوده- در موارد متعددی به نتیجه رسیده و سیر تحول آن رسم را به روشنی نشان داده است. علاوه بر شاهنامه ی فردوسی به عنوان مبنای تحقیق، ۳۲۶ کتاب دیگر نیز اعم از متون ادبی، تاریخی، دینی و آثار محققان معاصر، در نوشتن این رساله به کمک نگارنده آمده است. اگر نامه ی حکیم توس را مهمترین سند هویت ملی ایرانیان بدانیم، هدف و فایده ی این تحقیق نیز می تواند در شناخت بنیان های فرهنگی این قوم دیرسال و بازخوانی و به کار گیری هوشمندانه ی آنها خلاصه شود.

امضاء استاد راهنما

مقدمه

« آداب و رسوم » راه ها و روش های انجام امور متداول در یک جامعه است . این راه ها و روش ها که با اعتقادات ، پندارها ، قوانین و معیارهای زندگی هر قوم تناسب کامل دارد پاسخگوی نیازها و خواست های آنان نیز هست (کوزر و روزنبرگ ، ۱۳۷۸ ، ۱۱۲) یکی از کارکردهای آداب و رسوم هماهنگ کردن رفتار های اجتماعی است . جنبه ی عملی داشتن ، تکرار شونده و فراگیر بودن در جامعه یا بخشی از آن نیز از ویژگیهای مهم آداب و رسوم است (دایره المعارف بریتانیکا ، ذیل واژه ی costume) آداب و رسوم شامل شیوه های خاص زندگی و عادات ویژه ی یک ملت است که از فرط قدمت و تکرار به گونه ای تدریجی و بی آن که قانونی آن را وضع کرده باشد شکل گرفته است . برخی ها میان « آداب » و « رسوم » نیز تفاوت قائل شده اند . مثلا رسوم را به رفتارهای درونی و شخصی و آداب را به رفتارهای بیرونی و عمومی منحصر کرده اند (آرن ، ۱۳۷۰ ، ۵۹۵) از دیدگاه جامعه شناسی آداب و رسوم رایج رامی توان چنین تعریف کرد : مدل ها یا الگوهای اساسی و مهم رفتاری که افراد به اجبار در یک محیط اجتماعی آنها را می پذیرند . این الگوها شامل همه رفتارهایی می شود که به صورت عادت درآمده است و اغلب افراد متعلق به یک طبقه به آنها عمل می کنند و جامعه نیز در ترتیب و اولویت بندی ارزشهایش برای آنها جایگاهی ویژه قائل است . (بیرو ، ۱۳۶۷ ، ۳۱۴)

آنچه در بند پیشین ذکر شد نمونه ای بود از تعریف های گوناگون اما مشابه و نزدیک به یکدیگری که در فرهنگها یا نوشته های تخصصی مربوط به این قلمرو آمده است. هر چند نمی توان به تعریف جامع و مانعی در این میان اشاره کرد که در بردارنده ی همه ی ابعاد آداب و رسوم باشد، حدود کلی این مفهوم نظیر تکرار شونده ی فراگیر بودن، محترم شمردن و الزام آور بودن، هماهنگی با اعتقادات و باورهای دینی و ملی مردم و خودانگیزگی بودن از خلال همین تعریفهای متفاوت به روشنی قابل تشخیص است.

از آنجا که مبنای تحقیق حاضر متن شاهنامه ی فردوسی است، آن دسته از رفتارهای اجتماعی توصیف شده در این اثر که در چارچوب حدود کلی مذکور قرار می گیرند به دقت یادداشت برداری، احصاء، تفکیک و تدوین شده است. البته به اقتضای محتوای حماسه ملی ایران که بیشتر بر شرح احوال شاهان و پهلوانان و شخصیتهای اسطوره ای و آداب دربار تمرکز یافته، آداب و رسوم شمردن شده در این تحقیق نیز ناگزیر صبغه ای اشرافی و درباری یافته است.

دسته بندی و تدوین نهایی بیتهای یادداشت برداری شده، رساله ی حاضر را به نه بخش و سی و یک فصل تقسیم کرده است که ذیلا به شرح اجمالی آنها می پردازیم. نخستین بخش رساله ی حاضر به پادشاهی و آداب مفصل و پیچیده ی آن اختصاص یافته است. در این بخش که شامل سه فصل « تاج گذاری»، « سازمان دربار» و « بار و آیین آن» است برجسته ترین و شایع ترین رسوم دربارهای ایرانی از جمله پذیرایی مهمانان، خطابه ی شاهان هنگام تاج گذاری و جزئیات و ظرایف بار دادن و بار یافتن در ایران باستان مورد توجه قرار گرفته و معرفی شده است.

رزم و جنگاوری عنوان دومین بخش رساله است. این بخش با چهار فصل خود یعنی « آمادگی سپاه»، « آرایش سپاه»، « نبرد تن به تن» و « درفش» تصویری کلی از آداب جنگهای گوناگون شاهنامه به دست می دهد. معرفی مبسوط درفش کاویان و سیر تحول آن از جمله مسایل طرح شده در این بخش است.

بخش سوم با مقدمه ای درباره ی جشن های ایرانیان آغاز می شود و پس از آن نحوه ی پیدایش و روند تکاملی سه جشن نوروز، مهرگان، سده، به علاوه مناسک ویژه ی هر کدام در سه فصل جداگانه مورد بررسی قرار می گیرد. سبب نپرداختن به جشن های خردتر ایرانیان در این بخش نیز عطف توجه به سه جشن مهم و کهن فوق الذکر بوده است.

سوگواری و خاک سپاری عنوان چهارمین بخش رساله است. در این بخش اشکال و انحاء گوناگون کفن و دفن اجساد و برگزاری سوگ درگذشتگان در دورانهای اسطوره ای و تاریخی همراه با شواهد متعدد از شاهنامه معرفی شده اند. تفاوت میان آداب خاک سپاری و سوگواری بزرگان، به ویژه خاندان شاهی و توده ی مردم و نیز تحول تدریجی این آداب از جمله مواردی است که کرارا در این بخش بر آن تاکید شده است.

بخش پنجم به آداب نامه نگاری اختصاص یافته است. در چهار فصل این بخش یعنی « شیوه های نامه نگاری»، « دبیری»، «مهر و نگین و منشور» و « پیک و نامه» به موضوعات چندی از جمله جایگاه دبیر، نحوه انتخاب کاغذ و قلم، مهر و نگین های متعدد، ویژگیهای پیک و رسوم دریافت نامه اشاره شده است.

شکار عنوان بخش ششم است. آداب شکار و حیوانات شکاری در دو فصل این بخش مورد بررسی قرار گرفته اند. در جایی از این بخش آمده است: آثار توجه شاهان به شکار را می توان از ایران باستان تا ایران پس از اسلام دید. کورش شکار را مکتب جنگ و میدانی برای تمرین فنون نظامی می دانست.... ایرانیان باستان در شکار، آرایش جنگی داشتند و شرکت در شکار را یکی از ارکان تعلیم و تربیت می دانستند.

بخش هفتم با سه فصل «تفال»، « خوابگزاری» و « اختر شناسی» به چند و چون باور ایرانیان باستان در باب فال نیک و بد، تعبیر خواب و پیش گویی می پردازد. چنان که در آغاز این بخش آمده است یکی از مبانی تفال، هم زمان شدن یک رویداد طبیعی مثل گرفتن خورشید، تولد کودک ناقص الخلقه و یا خوابیدن شتر در راه است با

امری که حاصل تدبیر و تلاش آدمی محسوب می شود . در این بخش انواع این مقارنه ها که در شاهنامه ذکر شده ، شمرده شده است . نیز گونه های مختلف خواب و موضوعات کلیدی مرتبط با اختر شماری نظیر زیچ ، اسطرلاب و پیش گوئی ، تعیین جا و مقام خوابگزار در دربار شاهی به تفصیل شرح داده شده است .

در هشتمین بخش رساله اهم مراسم مربوط به تولد و تربیت کودک معرفی شده است . جشن تولد نوزاد ، نحوه ی رساندن خبر تولد به پدر فرزند و بزرگان خاندان ، برگزیدن دایه ، نامگذاری و آموزش های مختلف کودکان و نوجوانان از جمله مسائل مطرح در این بخش است . این مبحث با اشاره ای کوتاه به سرنوشت کودکان اسطوره ای رها شده و سرانجام آن ها پایان می یابد .

عنوان نهمین و آخرین بخش رساله، آداب دینی است . در این بخش و ذیل هشت فصل یعنی « نیایش » ، « آتش و آتشکده » ، « زند و اوستا » ، « کستی بستن » ، « باژ » ، « برسم » ، « تطهیر معنوی با آب » و « داوری ایزدی » به مهمترین مناسک و رسوم مذهبی ایرانیان باستان اشاره شده است . نیایش برای باریدن باران ، معرفی سه آتشکده ی معروف عصر ساسانی ، مقایسه زناز و کستی و توضیح اجمالی آیین « ور » از جمله مسایل مطرح شده در این بخش است .

در کتابنامه ی پایان رساله نیز فهرست تفصیلی ۳۲۶ کتاب که در نگارش این تحقیق به آنها رجوع شده ، آمده است .

استخراج ابیات مربوط به آداب و رسوم ، دسته بندی موضوعی این ابیات ، تفکیک و ادغام برخی موضوع ها ، حذف نمونه های تکراری و نهایتا تلاش برای شرح و ریشه یابی این آداب در متون و مآخذ تاریخی موجود ، مراحل اصلی شکل گیری این رساله بوده است .

چنان که از تورق سطحی رساله بر می آید حجم مطالب گوناگون آن به ویژه در مواردی که سخن از ریشه یابی و جستجوی زمینه های تاریخی آداب و رسوم است گاه با یکدیگر تناسب ندارد . به عنوان مثال در بخش مربوط به آداب پادشاهی و یا آداب

سوگواری جزئیات و شواهد بیشتری ذکر می شود حال آن که در برخی دیگر از این بخش ها همچون آداب مربوط به جشن ها این شرح و بسط دیده نمی شود . علت عمده ی این عدم تناسب به فقدان یا کمبود منابع و مآخذ در برخی موضوعات و کثرت و وفور آن ها در برخی دیگر بر می گردد . البته تعلق یا عدم تعلق خاطر نگارنده به برخی از این زمینه ها نیز در افزایش یا کاهش حجم مطالب آن بی تاثیر نبوده است .

تقدم و تاخر برخی بخشها و فصلها نیز تابع ملاحظات بوده است که بیشتر جنبه ذوقی و شخصی داشته اند تا عملی و عمومی . به عنوان مثال اگر چه بخش « سوگواری و خاک سپاری » منطقاً باید در پایان رساله می آمد چرا که به سرانجام کار آدمی مربوط می شد چون نگارنده ترجیح می داد رساله اش به جای پایان یافتن با مرگ و تبعات آن ، با آداب دینی و آیین ها پایان یابد جای خود را به این بخش داده است . جای فصل های اول و دوم از بخش چهارم نیز به نظر معقول و منطقی نمی رسد . علت این ترتیب نامعمول به زعم نگارنده کلیت و اهمیت بیشتر عنوان « سوگواری » نسبت به « خاک سپاری » است . به عبارت دیگر از این منظر « خاک سپاری » و مناسک آن در ذیل عنوان بزرگی چون سوگواری قرار می گیرد و نه مقدم بر آن .

منابع و مآخذ تحقیق حاضر را می توان به چند گروه تقسیم کرد . اشاره ای کوتاه به این گروه ها نیز در این مقدمه خالی از لطف نیست .

۱- فرهنگ ها ؛ شامل واژه نامه های عمومی و فرهنگ های تخصصی مانند فرهنگ نام

های اوستا اثر هاشم رضی

۲- آثار مربوط به آیین زرتشت ؛ شامل آثار محققان ایرانی و اروپایی مثل تعالیم مغان

اثر رابرت چارلز زنر

۳- متون پهلوی ترجمه شده به فارسی نظیر گاتها (سرودهای زرتشت)

۴- آثار تاریخی با تاکید و تکیه بر دوره هخامنشی و ساسانی همچون ایران در زمان

ساسانیان اثر آرتور کریستن سن

- ۵- آثار مربوط به آداب و رسوم به معنای عام آن مانند کتاب معتقدات و آداب ایرانی
اثر هانری ماسه
- ۶- آثار تاریخی مربوط به ایران پس از اسلام تا قرن پنجم هجری مثل تاریخ مردم
ایران جلد دوم اثر عبدالحسین زرین کوب
- ۷- آثار محققان ایرانی و اروپایی در باره اساطیر نظیر آیین ها و افسانه های ایران و
چین باستان اثر جهانگیر کویاجی
- ۸- سفرنامه ها شامل : سفرنامه هایی که اروپاییان از دوره صفویه به بعد در سفر به
ایران نوشته اند مثل سیاحت نامه شاردن اثر شوالیه ژان شاردن
- ۹- کتابهای عام هنری همچون نظری به موسیقی اثر روح اله خالقی
- ۱۰- متون ادبی مختلف و آثار تحقیقی مربوط به شاهنامه همچون فردوسی و سنت
نوآوری در حماسه سرایی اثر محمود عبادیان
- ۱۱- کتابشناسی ها نظیر کتابشناسی اساطیر و ادیان اثر فرخنده حاجی زاده
در پایان لازم می دانم از کمکهای بی دریغ ، راهگشا و سودمند استادان گرامی
جناب آقای دکتر ابوالقاسم قوام ، راهنمای رساله ، همچنین جناب آقای دکتر محمد تقی
ایمان پور و جناب آقای دکتر نقیب نقوی ، مشاوران رساله ، صمیمانه تشکر کنم .

فصل اول: تاجگذاری

کسی که جانشین شاه می‌شود و تاج بر سر می‌نهد باید از فرّ ایزدی و هنر برخوردار باشد.

کسی کاو بود شهریار زمین   هنر باید و گوهر و فرّ و دین

(شاهنامه، ج ۳، ص ۲۳۷)

غالباً یکی از فرزندان شاه، جانشین وی می‌شود و اگر شاه نو شناخته و مشخص نباشد باید کسی را یافت که از نژاد شاهان و سزاوار تاج و تخت باشد. پس از شاه نوذر، زال که کشور بدون شاه را کشتی بی‌بادبان می‌داند می‌گوید که باید جانشینی برخوردار از فرّ ایزدی و شایسته برای وی یافت.

بباید یکی شاه خسرو نژاد   که دارد گذشته سخن‌ها به یاد
به کردار کشتی است کار سپاه   همش باد و هم بادبان تخت شاه
اگر داردی توس و گسته‌م فر   سپا هست و گردان بسیار مر
نزیب بدیشان همی تاج و تخت   بباید یکی شاه بیدار بخت
که باشد بدو فرّ ایزدی   بتابد ز دیهیم او بخردی

(همان، ج ۲، ص ۴۳)

در شاهنامه نقش موبدان به عنوان نماینده دین در مراسم تاجگذاری آشکار است. شاه بر تخت نشاندن و تاج کیانی بر سر شاه نهادن، از وظایف موبدان است.

چنین بود آیین شاهان داد   که چون نو بدی شاه فرخ نژاد

بر او شدی موبد موبدان	ببردی سه بینا دل از بخردان
همو شاه بر گاه بنشاندی	بدان تاج بر آفرین خواندی
نهادی به نام کیان بر سرش	بسودی به شادی دو رخ بر برش

(همان، ج ۷، ص ۳۰۰)

دین و سلطنت در ایران باستان، پیوند عمیقی داشته‌اند و پادشاهی موهبتی الهی تلقی می‌شده است. نقوش بر جای مانده از هخامنشیان و ساسانیان مؤید این قول است. تاجگذاری داریوش در بیستون نقش شده است. در این تصویر، اهورا مزدا دست چپش را با حلقه‌ای به سوی داریوش دراز کرده تا مظاهر پادشاهی را به وی بدهد و با دست راست که بلند کرده، برای داریوش، آرزوی خیر و برکت می‌کند. داریوش نیز دست راست را به نشانه دعا و راز و نیاز به سوی اهورا مزدا بلند کرده و با دست چپش، کمانی را گرفته است (داندامایف، ۱۳۷۳: ۲۵). تاجگذاری اردشیر در نقش رجب و نقش رستم، حجاری شده است. در این تصویر، اهورا مزدا، نمادهای پادشاهی؛ یعنی، حلقه سلطنتی و عصای پادشاهی را به اردشیر می‌دهد (کریستن سن، ۱۳۸۳: ۱۱۳). در ایران باستان غالباً اولین فرزندی که پس از تاجگذاری به دنیا می‌آمد برای وارث تاج و تخت شدن، سزوارتر بود. روز تاجگذاری شاه نو مطابق بود با روز تولدش (فرای، ۱۳۷۳: ۱۵۷). ایرانیان، روی جلوس شاه بر تخت را مبدأ تاریخ خود قرار داده بودند و چون پس از یزدگرد سوم، پادشاهی ایران دوام نیافت زرتشتیان، همان سال بر تخت نشستن یزدگرد را مبدأ تاریخ خود قرار دادند (کریستن سن، ۱۳۸۳: ۵۲۳).

از میان شاهان ساسانی، اردشیر اول، شاپور اول، شاپور دوم و خسرو اول، خود، جانشین خویش را برگزیدند. پس از آن، دوره -- -- انتخابی شدن پادشاه فرا رسید (فرای، ۱۳۷۳: ۱۵۷). در این شیوه انتخاب جانشین، نقش برجسته و تعیین کننده موبدان آشکار است. موبد موبدان، رئیس دبیران و سپهبد سپهبدان، شاه را برمی‌گزینند و اگر به نتیجه نرسند نظر نهایی را موبد موبدان ابراز می‌کند (نامه تنسر، ۱۳۱۱: ید).

شاه نو پس از تاجگذاری، دارایی‌های شاه پیشین را در اختیار می‌گیرد. گاهی هم پادشاه، خود آن چه در اختیار دارد، به جانشین خویش می‌بخشد. تخت زرین، تاج پیروزه، سراپرده دیا، اسبان زرین ستام، جنگ ابزارهای گرانبها و کلید در گنج‌ها از این جمله است:

سپه نیز با او هم آواز شد	چو چشم و دل پادشا باز شد
بدو داد و پیروز تاج سران	نیا، تخت زرین و گرز گران
بدو اندرون، خیمه‌های پلنگ	سرا پرده دیبه هفت رنگ

(شاهنامه، ج ۱، ص ۱۰۹)

شاه پس از تاجگذاری در حضور بزرگان و امیران سپاه و درباریان، خطابه‌ای ایراد می‌کند. در این خطابه از راه و روش کشورداری و آیین بار و دادگری خویش سخن می‌گوید تا در دل‌ها امید برانگیزد. پس از آن، بزرگان حاضر در دربار با شاه، پیمان می‌بندند و فرمانبرداری خود را ابراز می‌دارند (همان، ج ۷، ص ۱۱۳).

منوچهر را خواندند آفرین	همه پهلوانان روی زمین
همان تاج و هم فرّه موبدان	تو را باد جاوید تخت ردان
همان جان ما زیر پیمان توست	دل ما یکایک به فرمان توست

(همان، ج ۱، ص ۱۳۶)

شاهان ساسانی پس از تاجگذاری، خطابه‌ای غرّاً و مفصّل ایراد می‌کردند. این خطابه‌ها که از قطعات عالی ادبی به شمار می‌رفته غالباً مشتمل بر مضامین عالی اخلاقی و از نوع پند و اندرزهای رایج در این دوره بوده است. تاریخ‌نویسان غالباً به این خطابه‌ها اشاره کرده‌اند و بعضی از آن‌ها را بلیغ دانسته و ستوده‌اند (محمدی ملایری، ۱۳۷۵: ۲۷۶). فردوسی در آغاز پادشاهی هریک از شاهان ساسانی، مضامینی از این خطبه‌ها را به شعر درآورده است. در شاهنامه، در وصف خطابه‌ی هرمزد آمده است که وی در آغاز، خداوند را می‌ستاید و از قدرت و عظمت او سخن می‌گوید. آن‌گاه وفاداران به سلطنت را دلگرم می‌کند و بدانان مژده می‌دهد. سرانجام همگان را از نافرمانی و گستاخی برحذر می‌دارد (شاهنامه، ج ۸، ص ۳۱۶).

خطابه‌ی تاجگذاری یزدگرد نیز حاوی مضامینی شبیه خطابه‌ی هرمزد است:

بجویید راه و دل بخردان	چو بنشست برگاه گفت ای ردان
بکوشد که تا رای ما نشکنند	به گیتی هر آن کس که نیکی کند
که خواهد همی کار خود را همال	هر آن کس کجا باشد او بدسگال

نخستین به پندش توانگر کنم

چو نپذیرد از خونش افسر کنم

مباشید گستاخ با پادشا

بویژه کسی کو بود پارسا

(همان، ص ۱۷)

خطابه تاجگذاری انوشیروان (همان، ص ۵۳-۵۶) و کیخسرو (همان، ج ۵، ص ۳۵۷) نیز حاوی همین

نکته‌هاست.

فصل دوم: سازمان دربار

در شاهنامه، بر جسته‌ترین مقام دربار، پس از شاه، وزیر است. مهمترین مقام‌های دیگر عبارت است از گنجور، سالاربار، پرده‌دار، خوان‌سالار، دبیر، روزبان، نگهبان کاخ و . . .

بار سالار یا سالارنوبت، وظیفه نظم و ترتیب بخشیدن به دربار و تشریفات و نظم دادن به امور مربوط به بارخواهان را بر عهده دارد. شاه از وی می‌خواهد بساط بزم شاهانه را بگسترد. گاهی برگزیدن سپاهیان نیز بر عهده سالاربار است (اعتماد مقدم، ۱۳۵۰: ۵۲۸). کسانی که می‌خواهند به حضور شاه برسند به پرده‌دار خبر می‌دهند تا نزد سالار بار برود و از وی بخواهد که تقاضای آنان را به شاه عرضه کند و اجازه بگیرد. تمایزی که بین سالاربار و پرده‌دار ذکر شد در شاهنامه، همه جا رعایت نشده است. غالباً چنین می‌نماید که این دو مقام یکی است (خالقی مطلق، ۱۳۸۰: ۳۹۵).

خوان گسترده و رامشگران را خواندن و مجلس برای شاه و مهمانان و ندیمان ترتیب دادن از کارهای بار سالاران است.

که خوان از خورشگر کند خواستار

بفرمود خسرو به سالار بار

وز آواز بلبل همی خیره ماند

می‌آورد و رامشگران را بخواند

(شاهنامه، ج ۴، : ۲۳)

در ایران باستان، سامان همه کارهای مربوط به شاه؛ از قبیل نظارت بر خوراک شاه، پذیرایی از مهمانان دربار و اداره کارهای ساختمانی برعهده سالار بار بوده است. علاوه بر این، امر نظارت بر